

Artur Sirgu hukkumise versioonid

Jaak Valge, Art Johanson*

„Artur Sirgu surm

Luksemburgi linna asfalttänavad otse õhetasid sellest kuumusest, mis kesk suvist pilveta taevas asetsevat päikest alla kumas. Kell oli juba kaksteist.¹ Sirk pani oma töö käest, tõusis laua juurest üles ja astus lahtise akna juurde. Uulitsad olid üsna tühjad. Selles pakatavas kuumuses ei olnud kellegil lõbu liikuda. Sirk tuli jälle laua juurde ja võttis oma kirjaliku töö käsile. Vaevalt sai ta töösse süveneda kui ukse pääle („klop“ *maha tõmmatud – J. V.*) koputati. Sirk tõusis üles ja avas ukse. Võõras, kes koputas, küsis kas tal on võimalik Artur Sirguga kõnelda. „Olge lahke ja astuge sisse. Mina olen Artur Sirk.“ Võõras astus sisse. Ta oli keskmise kasvuga mees ja arvata umbes 30–40 vanaduses. Tal oli sooja ilma pääle vaatamata kerge suve mantel pääl ja ta pidas teist kätt mantli taskus. Ta avaldas nagu era riides oleva miilitsa mehe muljet. Sirk palus teda istuda ja pakkus talle tooli. Võõras aga ütles, et tal on ainult paar sõna öelda ja teeb seda seistes ja läheb jälle. Ta tegi salapärase näo ja astus otse Sirgu lähedale ja ütles poolsosistades: „All tänaval on üks teie tuttavatest. Ta soovib teiega kõnelda. Ta ei tahtnud kohe sisse tulla, ta on siin all. Vaadake kes ta on. Ta ütles, et Teie teda tunnete.“ Sirk astus akna juurde. Võõras astus ka Sirguga ühes hoides aga ennast Sirgust pahemale poole akna kõrvale seina äärde. Sirk kummardas akna laua üle ja vaatas välja. Samal hetkel nagu välk tõusis võõra parem käsi, mis tal mantli taskus ja andis pihus oleva pommi taolise esemega tugeva hoobi Sirgule kuklasse. Sirk langes kõssi rinnali aknalaua pääle. Lööja pistis löögi eseme ruttu tasku ja kummardas kiiresti, haaras Sirgul jalgest ja lükkas Sirgu aknast alla tänavale. Ise ta tõusis ja seina varju hoides läks uksest välja ja astus trepi kojast teist väljakäiku mööda teisele tänavale. Oli nimelt uulitsate nurgal seisev maja. Ta tuli ümber nurga Sirgu laiba juurde. Tõstis kära. Tuli ka teisi inimesi. Üks läks lähedale poodi, et telefoni läbi politseile õnnetusest teatada. Enne veel kui Politsei ühes ametliku arstiga tuli ilmus üks noore poolne prillidega, hästi riietatud mees vaatas Sirgu laipa ja ütles, et ta on arst. Ta konstateeris et Sirk on surnud ja surm on tulnud kukkumise taga järjel. Surm on silmapilkne olnud pää ja südame põrutuse tagajärjel.² Kukkudes oli Sirgu laup ka näha viga saanud. Nüüd tuli ka politsei arst ja tahtis laipa lähemalt vaatama hakata, aga era arst astus ruttu vahele esitas ennast arstina. Käänas Sirgu laiba hästi seljali ja seletas et tema on juba läbi vaatanud ja surmapõhjused kindlaks teinud, („nad“ *maha tõmmatud – J. V.*) näidates („selle juures Sirgu“ *maha tõmmatud – J. V.*) käega selle juures Sirgu vigastatud („vigastatud“ *kirjutatud rea kohale – J. V.*) lauba ja rinnapääle. Politsei arst juba viisakuse pärast ei rääkinud oma ameti veljele vastu vaid vaatles vähe ja nõustus selle arvamusega. Kirjutati lühikene

* Jaak Valge (1955), PhD, juhtivteadur, Tallinna Ülikool, Eesti demograafia keskus, Narva mnt. 25, 10120 Tallinn, Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, dotsent, valge@hot.ee ; Art Johanson (1986), MA, Balti Kaitsekolledž, sõjaajaloo ja strateegilise planeerimise lektor, Riia 12, 51013 Tartu, art.johanson@gmail.com

¹ Wengler-Moes'i hotelli pererahvas rääkis Karl Robert Pustale 2. septembril, et Artur Sirk kukkus hotelli tagaõuele õhtul kella 11 paiku. (K. R. Pusta. Kirjad kinnisest majast. KAVA kirjastus, 2018, lk. 227).

² Artur Sirk toimetati Ecternachi haiglasse, kus ta suri 2. augusti hommikul kell 3.45. (K. R. Pusta. Kirjad kinnisest majast, lk. 227)

protokoll, millele mõned juures olijad päale politsei alla kirjutasid. Ka arsti arvamine võeti protokolliga ja politsei arst üksi kirjutas alla. („*sest*“ *maha tõmmatud* – J. V.) Teine arst oli juba vahe pääl ära kadunud. Samuti oli ka mõrvar läinud. Politsei laskis laiba ära viia. Artur Sirk oli ajalisest elust lahkunud. Tema laip toodi tema omaste poolt Soome ja säääl leiti, et A. Sirk on surnud peamiselt kuklasse saadud hoobi tagajärjel. Hoop on antud nüri esemega ja on nii tugev olnud et väikese pea aju kohal oleva pealuu ära purustanud ja pea aju segi löönud. Surm on silmapilkne olnud. Sirk langes juba surnult alla. – Järeilmäng: mõni aasta hiljem intellektuaalne Sirgu mõrvar sooritas enesetapu.“³

Kirja autor Oskar Rütli

Tegemist on Oskar Rütli ühe viimase kirjaga, mille ta kirjutas Haunsteteni põgenikelaagris Saksamaal 1949. aastal. Kiri jõudis Eestisse korp! Sakala Rootsi koondise arhiivi kaudu. See oli säilinud käsikirjana ja eeldatavasti oli Oskar Rütli soovinud selle avaldamist korporatsiooni 50 aasta juubeli albumis, mis pidi ilmuma 1959. aastal. Kiri jäi avaldamata ja jõudis Eestisse aastal 2012. Kiri võidi avaldamata jätta seetõttu, et vabadussõjalaste käsitlemine paguluses oli sel ajal problemaatiline. Näiteks süüdistati kirjamees Jüri Rimmelgat 1960. aastal väliseesti ajalehes Eesti Post korporatsiooni Sakala juubelialbumi politiseerimises, kuna ta tõi sellesse vabadussõjalaste teema. Läbivalt on nähtav ka isiklik konflikt kolonel Villem Saarseni ja Jüri Rimmelga vahel, kes mõlemad kuulusid siis veel korp! Sakalasse. Villem Saarsen astus korporatsioonist välja.

Kirja autor Johan-Oskar Rütli sündis 1871. aastal Ahja vallas. Hiljem asus ta Tartusse juurat õppima ja temast sai tunnustatud advokaat. Varasemalt tegeles ta aktiivselt poliitikaga, mille hiljem kõrvale jättis, samas oli ta Eesti iseseisvusaja lõpuni ka silmapaisteve ettevõtja. Oskar Rütli oli korporatsiooni Sakala üks asutajaid ja selle üks vaimseid eeskujusid. Lisaks oli ta mitmete rahvuslike projektide eestvedaja ja rahastaja. Muu hulgas oli ta ka vabadussõjalaste liikumise toetaja. Ta oli tsariaegse Vene Riigiduumaa, Eesti Vabariigi Rahvuskogu ja VI Riigikogu liige. 1944. aastal põgenes ta Eestist Saksamaale. Ta suri 1949. aastal ja on maetud Hietaniemi kalmistule Helsingis, kus puhkab ka tema korporatsioonikaaslane Artur Sirgu põrm.

Artur Sirk pärast 1934. aasta 12. märtsi riigipööret

Vabadussõjalaste liider Artur Sirk oli pärast 1934. aasta 12. märtsi riigipööret arreteeritud, kuid 11. novembril 1934 Tallinna Keskvanglast põgenenud. Sirk asus Soome, oma poliitiliste sõprade (Isamaaline Rahvaliidumise jt.) juurde. Soome asus legaalselt ka tema abikaasa Hilda Sirk koos nende 1928. aastal sündinud tütreaga. Sirk teavitas endast Soome kaitsepolitseis, sai asüüli ning talle määrati elupaigaks talu ja pansionaat Lohja lähedal.⁴ Ta pidi ennast regulaarselt politseis näitamas käima ega tohtinud poliitikaga tegeleda. Enne Lohjasse asumist viibis Sirk Helsingi Mehilä haiglas, kus tal leitud selgrooüdis mingi viga.⁵ Haiguse tõsidus pole siiski selge, sest Sirk sai õiguse Lohjast Helsingis arsti juures käia, ent kasutas neid käike ilmselt ikkagi poliitilistel eesmärkidel. Igatahes 1935. aasta suvel ta kahe kuu vältel arstil ei käinud.⁶ Küll aga tegeles poliitikaga, millest oli lubanud hoiduda.

1935. aasta juuli algul, kui vabadussõjalaste kohtuprotsess oli möödunud ning süüdistus

³ Oskar Rütli kiri. Korp! Sakala Rootsi koondise arhiiv.

⁴ R. Marandi. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937 II. Illegaalne vabadussõjalus (1934–1937). Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia, 18, 1997, lk. 53, 73.

⁵ Hans Rebane (Eesti Vabariigi saadik Soomes) Välisministeeriumile 06.12.1934 ja 10.12.1934. RA, ERA.957.14.17, l. 11–13.

⁶ R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 74.

nende vägivaldses riigipöördeks ära langenud, toimus Artur Sirgu juures vabadussõjalaste nõupidamine. Leiti, et edasitegutsemiseks on kolm varianti – kokkulepe valitsusega, koostöö opositsiooniga või vägivaldne võimuhaaramine. Suve jooksul selgus, et kaks esimest varianti ei vii kusagile. 20. septembril 1935 andsid vabadussõjalased Riigikogu juhatasele rahvaalgatuse teostamiseks Artur Sirgu koostatud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise eelnõu. Muudetud sätete eesmärgiks oli enne 12. märtsi valitsenud olukorra restauratsioon, riigipöörde korraldanud valitsuse kõrvaldamine, ning garantiid, et võimu usurpeerimist tulevikus juhtuda ei saa. Eelnõuga täpsustati nende põhiseaduse sätete sõnastust, mida autoritaarreežiim oli vääriti tõlgendades kasutanud oma huvides.⁷ 25. septembril andis riigivanem kaitseseisukorra seaduse täiendamise dekreedid, mille kohaselt võis rahvaalgatust ja rahvahääletust teostada üleriigilise kaitseseisukorra kehtimise puhul vaid juhul, kui riigivanem leiab, et nende teostamine ei ole kahjulik riiklikule korrale või julgeolekule. Riigivanema eitava otsuse korral pidi protsess loetama lõpetatuks.⁸ Dekreet oli põhiseadusega vastuolus.

15.–17. oktoobril Lohjas toimunud nõupidamisel võtsid vabadussõjalased nüüd suuna vägivaldsele võimuhaaramisele.⁹ Lõplik otsus välja töötatud aktsiooni kohta pidi langetatama 7. detsembri õhtusel koosolekul Kadaka tee 20 majas. Oodati Artur Sirgu saabumist, kes jäi aga tormi tõttu või mingil muul põhjusel tulemata. Koosolekul otsustati aktsioonist loobuda, sest vähe oli mehi ja relvi ning ootamatusi ja verevalamist ei saanud välistada. Siis saabus politsei, kes vahistas 14 vabadussõjalaste juhti ning sai kätte väljaastumise kava, operatiivkäsu ja lendlehed.¹⁰

Sirk pidi nüüd Soomest Eestile väljaandmise ähvarduse tõttu põgenema. Esialgu siirdus ta Rootsi, seejärel 4. jaanuaril 1936 Inglismaale, edasi 17. veebruaril 1936 Hollandisse Rotterdami, 22. mail uuesti Inglismaale Hulli ning 22. juunil Echternachi Luksemburgis, kus elas Johan Wengleri hotellis.¹¹ Eesti Vabariigi Välisministeeriumi poliitiline osakond korraldas informatsiooni kogumist Artur Sirgu liikumise kohta ning vähemalt Hollandis 1936. aastal loeti ka temale saadetud kirju.¹² 31. juuli 1937 hilisõhtul leiti ta vigastatuna ja meelemärkuseta hotelli õuelt.

Suitsiid või mõrv?

Luksemburgi ametlik uurimine, nii palju kui seda oli, pakkus suitsiidi versiooni. Luksemburgi politsei ettekande kohaselt oli aken, kust Sirk välja kukkus, üheksa meetri kõrgusel. Sirk lamas hoovil, pea maja seinast kolme meetri kaugusel. Tal olid kahjustatud kolju ja vaagen, ka vasak põlv. Vigastused olid eluohtlikud. Juhuslik väljakukkumine aknast ei tulnud kõne alla. Magamistoa akna ees oli laud, kus lebasid Sirgu raamatud. Pärast allakukkumist ei olnud Sirk võimeline rääkima, kuid oli hetke vältel teadvusel, mil väljendas politsei väitel Luksemburgi arstidele, et on elust tüdinanud. Mõlemad läbivaatusel osalenud arstid olid kindlad, et vigastused – koljumurd koos ajupõrutusega, vasaku põlve murd ning vaagnaluu muljumine – olid põhjustatud aknast alla hüppamisest. Luksemburgi politsei kokkuvõtte kohaselt polnud Sirk siiski enesetapukavatsust välja näidanud, ei olnud ka jumalagajätukirja.¹³

⁷ R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 88–94, 104; P. Kenkmann. 1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise“ katse. – Tuna 2013, nr. 1, lk. 76.

⁸ Riigi Teataja 1935, nr. 81, lk. 1925.

⁹ R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 114–116.

¹⁰ R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 128–130; A. Pajur. Konstantin Päts. Poliitiline biograafia. II osa. Riigimees (1917–1956). Tartu: Rahvusarhiiv, 2018, lk. 532.

¹¹ R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 183–184.

¹² Vt. Eesti Vabariigi peakonsulaat Hollandis Välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 03.03.1936. RA, ERA.957.14.160.16; Teised sama säiliku materjalid.

¹³ Echternachi politsei ettekanne Diekirchi prokuratuurile 01.08.1937 ja 02.08.1937. RA, ERA.957.14.488, l. 12–13.

Pärast Sirgu hukkmist jõudis eestlastest teadaolevalt esimesena Echternachi Eesti saatkonna nõunik Rudolf Möllerson. Teda informeeriti, et Sirgu asjad on politseivõimude käes. Möllerson kui Eesti Vabariigi esindaja taotles nende üleandmist temale, kuna pärijaid ei olnud ilmunud, ent Luksemburgi välisminister ei andnud selleks luba, põhjendusega, et Sirk oli poliitiline pagulane. Möllerson sai Luksemburgi politsei ettekannete ära kirjad, kus olid kirjas hukkmise detailid ning järeldus, et Sirk oli sooritanud suitsiidi. Möllerson vestles ka hotelli omaniku ja tema perekonna liikmetega. Möllersoni ettekande kohaselt oli Sirk olnud haiglane, polnud kellegagi suhelnud, oli istunud päevad läbi toas ja lugenud. Kuue nädala jooksul, mil ta hotellis elas, polevat teda keegi külastanud. Ta rääkinud vähe, kirju saanud harva. „Midagi erilist pole tema elus tähelepanna olnud kuni enesetapmise päevani, mil Sirk'i juures on tähele pandud erilist ärevust ja teatavat meeltesegadust, kuna ta olevat jooksnud trepist üles, ilma, et oleks tähele pannud seal viibinud omaniku tütreid ja öhtul tema ei olevat kohe arusaanud, kui teda kutsutud sööma.“ Sirgul olevat olnud palju ajalehti ja mõned raamatud: asjad olevat politsei pakkinud tema kahte kohvrisse. Oma arveid tasunud Sirk korralikult, tasumata oli vaid viimane nädal.¹⁴

2. septembril jõudis Echternachi Kaarel Robert Pusta. Eelmisel päeval oli ta kõnelnud Luksemburgi peaministri Joseph Bechiga, kes oletas, et Sirgu surmamineku põhjuseks oli rahaline kitsikus, kuna ta tuli Luksemburgi, kaasas vaid 2000 Luksemburgi frangi ümber. Sirk jäänud ka hotelli perenaisele väikese summa võlgu. Järgmisel päeval külastas Pusta hotelli, kus Sirk oli ööbinud, ning järeldas, et Sirk oli teinud oma aknalaualt suure hüppe, kuna kukkus seinast kolme meetri kaugusele, vigastades pead, käsi ja jalgu. Perenaine näitas Pustale tuba, kus akna all seisis väike laud linaga. Toa hind koos kostiga oli 25 franki päevas ja seda tasus Sirk korralikult, jäädes võlgu vaid viimase nädala eest. Keegi teda viimase viie nädala jooksul külastanud ei olnud. Sirk kaevanud reuma ja närvipõletiku üle, mida kavatsenud ravida või ravinudki mesilasepistetega. 31. juulil imestanud pererahvas, et Sirk riietunud pühapäevaselt ja veetnud väljas pärastlõuna kuni hilja öhtuni. Naastes olnud tema riided märjad ja porised. Sirk söönud veidi ja läinud oma tuppa, kus teda kuuldud kõndivat ja ülemisel korrusel tühjade tubade uksi avamas. Perenaine arvas, et võib-olla otsis ta kõrgemat kohta allahüppamiseks. Linnasekretär rääkis Pustale, et Sirgu taskutest leiti raha ja kiri Percy Applebylt. Sirgu abikaasa aadressi ei leitud, see saadi hiljem Percy Applebylt. 3. septembril rääkis Pusta uuesti Bechiga, kes arvas nüüd, et Sirgu surmamineku põhjus ei olnud rahaline kitsikus, sest tema säilinud esemete hulgas oli peale raha ka laulatusõrmus ja kuld kell, mille eest oleks võinud saada kuni 1000 Luksemburgi franki.¹⁵

21. septembril jõudis Luksemburgi Hilda Sirgu vend Harald Arnover koos kahe Soome sõbra, Olavi Syväri ja Heikki Säiläga, et proovida toimunud selgusele jõuda ja viia Artur Sirgu põrm Soome. Nendega ühines Luksemburgis Kaarel Robert Pusta. Pusta päeviku kohaselt külastasid nad doktor Specki, kes oli Sirku ravinud tema viimastel elutundidel. Speck rääkis, et jõudis kohale umbes kümme minutit pärast Sirgu kukkumist hotelli hoovile. Sirk lamanud vereloigus, üritanud tõsta pead ning oianud mingeid sõnu arstile tundmatus keeles. Arst konstateerinud kohe, samuti järelevaatlus linnahaiglas tõendanud seda, et Sirk kukkus oma toa aknast jalgadele, vigastas enne pahema jala põlve ja kukkus siis laubale, põrutades raskelt peaaju vasaku silma kohalt. Arstile paistnud, et Sirk tuli enne surma teadvusele. Tä küsitles siis Sirku saksa keeles: kas ta on abielus, on tal perekond ning kas otsis surma elutüdimusest. Kõigile küsimustele vastanud Sirk „jah“, ent vastanud nii ka küsimusele, kas ta on katoliiklane. Tegelikult oli Sirk luterlane. Arst arvas, et tema märkusele ametlikus dokumendis, et Sirk tõendanud, et ta on elust tüdinenud, ei saa anda suuremat tähendust, kuna kadunu vastas meelemärkuseta olekus. Soomlased käisid haiglas usutlemas ödesid, kes rääkinud, et Sirk

¹⁴ Möllerson Eesti Vabariigi välisministrile 27.08.1937. RA, ERA.957.14.488, l. 6–10.

¹⁵ K. R. Pusta. Kirjad kinnisest majast, lk. 224–229.

soninud palju, ent neile arusaamatus keeles, ja hüüdnud Hilda – abikaasa – nime. Arnover märkis Pustale, et Sirgu viimane kiri oma abikaasale oli rahulik ja rahustav.¹⁶

Üks Echternachis koos Arnoveriga viibinud soomlastest, Isamaalise Rahvaliidumise aktivist Olavi Syväri kinnitas oma Soomes antud intervjuus, et väide, nagu oleks Sirk olnud haige ja seetõttu raskemeelne, ei pea paika. Tema sõnul ei olnud Sirgul muud haigust kui reuma, mille ta sai Vabadussõjas. Ka väide, et ta kavandas suitsiidi juba pikemat aega, oli Syväri väitel alusetu. Sirku olevat nädal enne hukkumist tabanud mingi väiksem õnnetus; ta olnud seetõttu mures ja märkinud, et usub, et ta võib surra. Syväri leidis, et ega ometi mees, kes kavandab suitsiidi, muretseks selle üle, kui tal seisaks ees palju kergem surm kui aknast alla hüppamine. Pealegi inimene, kes kavandab suitsiidi, ei hüppa alla kaheksa meetri kõrguselt (Syväri väitis, et aken oli kaheksa, mitte üheksa meetri kõrgusel) – ebaõnnestumise võimalus oleks liiga suur. Syväri tõstis esile, et tol saatuslikul juulikuu päeval oli Sirk vastupidiselt oma tavalisele rahulikkusele olnud rahutu. Õigemini olnud ta rahutu juba eelmisel öhtul. Ta tõusnud kell neli hommikul ja läinud jalutama. Rahutuse tõendiks oli Syväri väitel muu hulgas see, et ta oli öhtupoolikul erilise hoolega üle vaadanud oma toa, samuti järgmise korruse toad. Rahutuse põhjuste kohta selgust ei saadud. Syväri oletas, et Sirk pidi eelmisel öhtul olema näinud midagi kahtlast.¹⁷

Sirgu surnukeha toodi Helsingisse, kus teostati laiba järelvaatlus, mis aga juba hilinevalt mingeid tulemusi ei andnud, välja arvatud asjaolu, et põlve luumurdu ei tuvastatud.¹⁸

1937. aasta oktoobris viibis läbisõidul Lõuna-Euroopasse Echternachis vabadussõjalastele sümpatiseerinud Richard Lehtmet, kes 1954. aastal väitis, et hotelli omaniku tütar oli talle rääkinud, et Sirk ütles päev enne hukkumist, et oli kohanud linnas eestlasi, ning et Sirk oli ilmselgelt ärevuses. Ka Syväri kinnitas hiljem oma kirjalikus tunnistuses 1957. aastal, et hotelli peremees öelnud talle, et Sirk oli eelmisel päeval kohanud linnas eestlasi ja olnud just seetõttu rahutu.¹⁹

Otsese mõrvasüüdistuse koos uute detailidega tõstatas avalikult Jüri Rimmelgas 1959. aastal ilmunud korporatsiooni Sakala aastaraamatus. 1944. aastal Eestist Rootsi põgenenud Rimmelgas väitis, et Eesti poliitilise politsei käsi ulatus ka Echternachi, kus Sirgu mõrvasid kolm poliitilise politsei assistenti. Mõrvareist kaks olevat olnud tuntud Eesti käsipallisportlased, keda Jüri Rimmelgas väitis olevat isiklikult tundnud. Nad arreteeriti 1940. aastal ja jäid kadunuks. Selle teabe allikat Rimmelgas ei nimetanud. Rimmelgas oli selleks hetkeks tutvunud vabadussõjalastele sümpatiseerinud Oskar Rütli mälestuste käsikirjaga.²⁰

Oskar Rütli mälestused ilmusid tervikuna esmakordselt 1964. aastal, Jüri Rimmelga redigeerituna ja toimetatuna. Rütli kinnitas, et Luksemburgi politsei protokoll oli kokku seatud mittemidagiütlevalt. Suitsiidid oli Rütli arvates välistatud, kuna „kolmekümnendates eluaastates mees, kellel tulevik alles ees, ei vali iialgi sellist enesetapmise viisi. Päälegi polnud A. Sirgul mingisugust põhjust nii tugevaks meeleheitel, et oleks pidanud end aknast välja viskama.“ Rütli kinnitusel pole kahtlust, et Artur Sirgu surm oli vägivaldne ning tema mõrvareid tuleb kõige tõenäolisemalt otsida poliitiliste vaenlaste hulgas.²¹

Rimmelga süüdistustest ajendatuna võttis 1960. aasta sügisel reisi Luksemburgi ette endine Eesti kaitsevägede staabi II osakonna ülem Villem Saarsen. Oma kirjelduse kohaselt

¹⁶ Samas, lk. 233–236.

¹⁷ Kuni Luksemburgini ulatusid Eesti võimukandjate võtted. – Ajan Suunta, 06.10.1937 (artikli tõlge eesti keelde). RA, ERA.949.1.37a, l. 56–58.

¹⁸ R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 189, 199.

¹⁹ R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 192; W. Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Olion, 1992, lk. 654.

²⁰ J. Rimmelgas. Meie vaimsure kujunemisest. – Verbum habet Sakala. Korp! Sakala 1909–1959. New York, 1959, lk. 32, 35.

²¹ O. Rütli. Mälestusi ühe Eesti sugupõlve tööst ja võitlusist. – Eesti Päevaleht, 2010, lk. 385–387.

külastas ta esmalt Luksemburgi Välisametit, kus ministri abi Weyland lubanud talle igakülset abi töe väljaselgitamisel: „Tööruumi ilmunud noorem ametnik sai vastavad korraldused. Selgus, et kõik dokumendid on säilinud.“²² Edasi sõitis Saarsen oma kirjelduse järgi Echternachi. Echternachi raekojas olid Saarseni kirjelduse kohaselt dokumentide hulgas Sirgu surmatunnistus ning samas hoones asunud prefektuuris tehtud kindlaks muude dokumentide asukoht. Hotell, kus Sirk neli nädalat elas, asunud Raekojast paarisaja meetri kaugusel, selle esikülg olnud ümber ehitatud, ent õuepoolne osa, kuhu avanenud Sirgu toa aken ja köögikäik, olnud endises seisukorras. Edasi pole Saarseni kirjeldusest aru saada, kas andmed pärinevad dokumentidest või jutuajamistest. Igatahes väitis ta, et inimesed, kes teda päevast päeva olid näinud, kuid kellega ta kunagi kõnelusi polnud alustanud, kinnitasid: Sirk tuli Echternachi haige mehena. Suurema osa ajast olevat ta veetnud oma toas. „Ainsa napolisõnalise seletuse ta andis oma käikudest ühe mesilastepidaja juurde, kui sealt paistetanud näoga tagasi tuli. Seda ei saanud varjata, ja ta ütles, et arstib ennast mesilaste mürgiga valude vastu seljas.“²³ Sirku polevat keegi külasthanud, küll aga tulnud talle väiksemaid rahasaadetisi Inglise valuutas. Sirk lahkunud tol päeval nagu alati köögi kaudu „tavalisest varajasemal tunnil, tuli mõne aja pärast jälle tagasi ja jäi koju“²⁴. Öhtul kella kümne paiku kuulnud hotelli omaniku abikaasa ja ta tütar tumedat mütsu ja leidnud välja joostes, et Artur Sirk lamab kivisillutisel. Kohe kutsuti kohale ametnik ja prefektuuri esindaja, kes alustas juurdlust. Tema tuba leitud hari-likus korras, mõlemad aknapooled pärani lahti. Saarsen välistab, et Sirk tõugati aknast alla, sest mõlemad hotelli ukсед olid alati öhtul lukustatud ning ükski võõras ei võinud pääseda hotelli ega väljuda sealt märkamatult. Ta leiab, et olukorda, mis surmajuhtu ümbritseb, on Luksemburgi võimud põhjalikult uurinud ning suitsiidis ei saa olla vähimatki kahtlust.²⁵

5. veebruaril esines Villem Saarsen Stockholmi Eesti Majas ettekandega, kus kirjeldas ka oma reisi Luksemburgi. Ta väitis end olevat kõnelenud hotellipidaja tütardega ja hotelliõue vastas elanud rätsepaga: „Järeldus võib olla vaid üks – Sirk heitis end ise depressioonis teise korra aknast alla.“ Saarsen kinnitas, et süüdistajad on poliitilised valetajad. 6. veebruaril saabus Saarsenile ka Luksemburgi välisministeeriumi ametlik kiri, kus kinnitati, et Sirk sooritas suitsiidi.²⁶

1961. aastal esmailmus vabadussõjalastele sümptiseerinud William Tomingase raamat „Vaikiv ajastu Eestis“. 1941. aastal Eestist lahkunud Tomingas kirjutas oma raamatu New Yorgis, ent oli ajal, kui sai teatavaks Artur Sirgu hukkimine, Helsingis, kus suhtles Artur Sirgu Soome sõprade ja tema abikaasaga.²⁷

Tomingas selgitab, et tegelikult ei olnud hotelli, kus Sirk elas, Saarseni uurimisreisi ajal enam olemas – see hävis täielikult 1944. aastal. Echternachi elanikud evakueeriti 1944. aasta novembris, Wengler ja tema abikaasa olid surnud, nende tütreid aga elasid mitte Echternachis, vaid Luxembourgis linnas. Küll aga oli Echternachis alles hotell nimega Grand Hotel Wengler, kus aga Sirk ei elanud.²⁸

Kuna Tomingas oli Sirgu hukkimise ajal Helsingis ning kontaktis Sirgu sõprade ja abikaasaga, selgitab see ka asjaolu, et Tomingase käsutuses olid mälestuste kirjutamise ajal Luksemburgist väljastatud kahe dokumendi koopiad Sirgu hukkimise asjaolude kohta, neist esimene ülalviidatud Echternachi politsei ettekanne Diekirchi prokuratuurile 1. augustist ja teine Echternachi politseijaoskonna kiri 2. augustist. Ka teises dokumendis mingit uut informatsiooni ei ole, selles kinnitatakse samuti, et Sirgu hukkimise põhjuseks oli suitsiid.

²² Villem Saarsen. Külaskäik Luksemburgi. – Välis-Eesti, 21.12.1960.

²³ Samas.

²⁴ Samas.

²⁵ Samas.

²⁶ Luksemburgi välisministeerium: Artur Sirk sooritas endamõrva. – Välis-Eesti, 11.02.1961.

²⁷ W. Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis, lk. 8, 650.

²⁸ Samas, lk. 654.

Tomingas aga kirjutab edasi, et ei tema ega ükski sõpradest uskunud hetkekski, et tegu oli suitsiidiga. Tomingas kirjeldab Arnoveri ja soomlaste uurimiskomisjoni käiku Echternachi septembris-oktoobris 1937. Tomingase kirjelduse järgi oli uurimiskomisjoni saabumine Luksemburgi võimudele vastumeelne, selle tegevust takistati ning komisjon saadeti lõpuks maalt välja. Tomingas peab kahtlaseks asjaolu, et Sirgu kohta ei peetud ravilehte tema haiglas viibimise ajal ning kohtuvõimud ei teinud korraldust tema laiba lahkamiseks. Tomingas kirjeldab ka Sirgu surnukeha järelvaatluse tulemusi: midagi surma põhjusele viitavat laiba juurest ei leitud ning võimatu oli väita, kas Sirk oli aknast hüpanud, tõugatud või üldse aknast kukkunudki. Surma võis põhjustada ka peaajupõrutus või sisemine verejooks. Tomingas osundab aga asjaolule, et erinevalt Luksemburgi arstidest ei leidnud Soome arstid laiba juures mingeid luumurde. Koljukahjustuse kohta ei öelnud Soome arstid midagi. Tomingas peab asjaolu, et Luksemburgi ja Soome arstide läbivaatustulemused mõnevõrra erinesid, kahtlaseks. Ta kirjutab ka, et Hilda Sirgu andmetel leiti laiba maost arseeni.²⁹

Edasi teatab Tomingas, et tema kõrvu on ulatunud mitu mõrvaversiooni ja Jüri Remmelgas on talle sellega seoses öelnud kahe poliitilise politsei assistendi nimed, ent tema jätab need nimetamata. Kuid olulise informatsioonina märgib ta, et üks vähestest Eestist põgenema pääsenud poliitilise politsei assistentidest oli Herman Madisson (Põldvere), kes suri Saksamaal Geislingenis tiisikusse. Tomingas väidab, et Madisson teadis mitmele isikule rääkida, et Sirk mõrvati ning mõrva tegelike korraldajate hulka oli kuulunud Julius Edesalu.³⁰

1987. aastal esmailmunud kogumikus „50 aastat“³¹ kirjeldab Heinhold Okas, kuidas ta külastas 1958. aastal Tampere Syvärit ja too rääkinud talle, et Wengleri hotellil oli hoovipoolne välisüks garaaži kõrval, mida Sirk kasutas ja mis viis otse hotelli koridori, kust pääses teisi ruume läbimata otse üles. Nende Echternachis viibimise ajal olnud hoovipoolne välisüks alati lukustamata. Johan Wengler aga rääkinud talle, et õnnetusepäevaõhtul käis Sirk jalutamas ja mainis Wenglerile, et on kohanud linnas eestlasi, ning Sirk oli ilmselt rahutu. Õnnetusepäeval käinud Sirk jalutamas, ning tagasi tulles olnud ehmatanud ja märg.

7. oktoobril 1954 oli Okas küsitlenud Richard Lehtmetša. Too oli siis rääkinud, et Wengleri hotelli omanik oli keeldunud talle 1937. aastal selgitusi andmast, ent majaomaniku tütar teatanud, et Sirk öelnud päev enne mõrva, et oli kohanud linnas eestlasi. Sirk olnud ärevuses. Tütar näidanud, kus Sirk lamanud betoonil, ja maininud, et tema kontide otsad olnud jalgastest väljas. Sirk lebanud majast 10 jala kaugusel, ning kuna Sirgu toa aken oli väga madal, imestanud Lehtmetš, kuidas Sirk ometi nii kaugele hüppas.

Okas leiab, et ainsaks motiiviks võis olla poliitiline mõrv. Okas väidab, et ka Arnover, Syväri ja Säilä olid järeldanud, et Sirk mõrvati. Okase arvates esitasid Luksemburgi võimud enesetapu versiooni Wengleri hotelli hea kuulsuse säilitamiseks ja Luksemburgi riigi huvides, et mitte sattuda piinlikku mõrvaloosse. Okas väidab, et Saarsen käis 1960. aastal Luksemburgis selleks, et vaadata, kas ei ole mingeid jälgi, mis võiksid tema kaitsevægede staabi II osakonda riivata.³²

Hamilkar Mengel kirjutab samas, 1987. aastal ilmunud kogumikus, et Eesti poliitilise politsei ja sõjavægede staabi sooviks oli Artur Sirk elusalt või surnult kätte saada. Eriti kättemaksuhimuline olnud Laidoner. Sirgu püüdmiseks ja küüditamiseks Eestisse olevat kulutatud lugematul hulgal Eesti kroone. Kallaletungid talle olevat toimunud juba Soomes,

²⁹ Samas, lk. 647–652.

³⁰ Samas, lk. 656. Julius Edesalu oli Tallinna poliitilise politsei komissar.

³¹ 50 aastat. Mälestustekogumik Artur Sirki 50. surmaaastapäevaks. Toim. H. Mengel. USA, 1987.

³² H. Okas. Vabadusristi kavaler ltn. Artur Sirk. – Eesti Vabariigi huku algus: vabadussõjalaste hävitamine. Artur Sirgu lugu. Koost. H. Mengel ja H. Okas. Heinhold Okas, 2010, lk. 28–31; Heinhold Okas on 1957. aastal kirjutanud Hjalmar Mäele ning 1976. aastal Rein Marandile, et 1942. aastal osundas üks vabadussõjalaste juhte Paul Laamann mõrvarina 1938. aastal Eestist lahkunud ja pärast USA-s elanud lendurmehehanikut. (R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 190, 200)

Inglismaal, Belgias ja Hollandis ning selleks olevat värvatud ka välismaalasi. Üks arvatavaid mõrvareid oli Mengeli väitel poliitilise politsei assistent Rõigas: „Kui pärast riigipööret Moskoovia käsilased korjasid kokku kõikide Eesti kodanike välispasid, siis nende hulgas oli ka eesti poliitilise politsei assistendi Rõigase välispass. Sellel leidusid Luksemburgi sisse- ja väljasõidu templid daatumiga, kui Sirk suri. Poliitilisest politseist oli lähetatud Luksemburgi veel mitmed assistendid. Samal ajal oli ka Euroopasse saadetud sõjavägede staabi poolt major A. Kristjan ja kolonel Saarsen. Nad jõudsid kohe tagasi Tallinna peale Sirgu surma.“³³ Eesti poliitilises politseis oli Mengeli väitel suur hulk vabadussõjalaste liikumise pooldajaid. Mengel väidab, et nende oletuste kohaselt olid mõrvariteks Tallinna poliitilise politsei assistendid Rõigas, Altosaar ja Voitk koos Luksemburgi allilma tege- lastega. „Nimetatud mehed ei olnud Sirgu mõrvamise ajal Tallinnas. Rõigas oli sellel ajal Luksemburgis, mis on kindlaks tehtud.“³⁴

Kogumikus on ka Jüri Rimmelga kiri Hamilkar Mengelile, mis on dateerimata, ent kirja sisust selgub, et see on koostatud pärast William Tomingase raamatu ilmumist. Rimmelgas kinnitab, et ta külastas Artur Sirgu abikaasat Uppsalas, ning too kinnitanud talle, et Artur Sirk oli olnud optimistlik ja lootnud 1938. aastal saabuvalle amnestiale. Sirk olnud tema abikaasa väitel terve ja ühestki kirjast depressiooni märgata polnud. Ühes kirjas abikaasale olevat Sirk märkinud, et talle on ühest Echternachi lähedal asuvast linnast helistatud ja soovitud kokku saada. Teises kirjas maininud Sirk, et pärastlõunal jalutama minnes tulid talle vastu kolm meest, kellest üks kõnetas teda eesti keeles; talle tundunud see kahtlane ja ta jooksnud koju. Edasi kinnitab Rimmelgas, et ta on kõnelnud ühe Eesti poliitilise politsei assistendiga, kes pääses Rootsi, ning too kinnitanud, et peab täiesti võimalikuks Sirgu tapmist poliitilise politsei poolt. See pidanud toimuma koostöös pansionaadi omanikuga, kes muret- ses võtme, mille abil mõrvarid pääsesid tuppa, tapsid ta, jäid tuppa pimeduse saabumiseni, mil heitsid ohvri aknast välja ja lahkusid. Rimmelgas kinnitab, et talle on teatavaks tehtud ka nende meeste nimed. „Need mehed arreteeriti peale 1940. aasta 22 juuni kommunistide võimuhaarangut ja on jäänud kadunuks.“³⁵

1993. aastal avaldas oma mälestusteraamatu vabadussõjalase Paul Laamanni tütar Evy Laamann Kalbus, kes möönis, et tal on Sirgu hukkamise kohta vähe teavet lisada. Ent mainis enda jutuaajamist Richard Lehtmetaga, kellele olevat pansioni omaniku tütar rääkinud, et päev enne Sirgu hukkamist olid kolm meest Sirgu juures käinud, kes temaga koos ühte võõ- rast keelt rääkinud ja Sirk olnud kuidagi ärritatud. Laamann Kalbus lõpetab teema järgmiselt: „Aastaid hiljem, kui kommunistid olid meie maale tulnud ja siis jälle minema aetud ja saks- lased meie maa okupeerisid, õnnestus minu taadil vanade välisministeeriumi dokumentide juurde pääseda, mis imekombel säilinud olid. Ta leidis sealt meeste nimed, kelledele lühikest aega enne Sirgu surma välispass Luxemburgi välja oli antud. See on küll üks Konstantin Pätsi verepatt, mis tema hingel lasub, puhtaks ta ennast ja oma käsilasi Sirgu mõrvast kuidagi rääkida ei saa.“³⁶

Oma 2010. aastal avaldatud mälestuste teises osas on Evy Laamann Kalbus konkreet- sem. Ta märgib, et hotelli omaniku kirjelduse kohaselt oli Sirk maininud, et ta kohtas linnas kolme eestlast, kelle eest kiiremas korras linnast tagasi ruttas. Laamann Kalbus oletab, et kui mõrvariteks saadeti Eesti poliitilise politsei käsul kohale needsamad kolm meest, siis

³³ H. Mengel. Homo sum, humani nil a me alienum puta. Olen inimene, midagi inimlikku ei pea ma endale võõraks. (Terentius). – Eesti Vabariigi huku algus: vabadussõjalaste hävitamine. Artur Sirgu lugu. Koost. H. Mengel ja H. Okas. Heinhold Okas, 2010, lk. 70–71, 76.

³⁴ Samas.

³⁵ Jüri Rimmelgase kiri raamatu „50 aastat“ toimetajale H. Mengelile. – Eesti Vabariigi huku algus: vabadussõ- jalaste hävitamine. Artur Sirgu lugu, lk. 70–71.

³⁶ E. Laamann Kalbus. Tõde ei põle tuleski. Ühe Eesti ohvitseri elutee ja sõjamälestused. Evy Laamann Kalbus, 1993, lk. 160–161.

tegid nad oma tööd hotellimanike kaasabil. Kolmest mehest koosnev grupp pidi Laamann Kalbuse oletusel lööma Sirgule kasteediga kuklasse, mille tagajärjel viimane silmapilkselt meelemärguse kaotas. „On võimalik, et teda aknast välja ei visatudki, vaid kanti pimeduse saabumisel lihtsalt uksest välja.“ Mõrvaritel pidi olema ka oma võti, mis neil enne Sirgu saabumist võimaldas tuppa pääseda.³⁷

Edasi teatab Laamann Kalbus aga, et 1943. või 1944. aastal nägi ta oma isa Paul Laamanni kirjutuslaual kolme välispassi, mis olid välja antud Luksemburgi sõiduks 1937. aasta juulis. Laamann Kalbus väidab mäletavat neist ühe nime – Rõigas. Juba varem oli Laamann Kalbus aga oma kinnitusele aatekaaslastelt saanud kokku kolme inimese nimed, kes olid oletatavasti Artur Sirgu tapmisega seotud. „Need kolm nime olid Rõigas, Voitk ja Altosaar. Viimase kohta pajatab Mai Kriki raamat „Eesti poliitiline politsei 1920–1940“: Erich Altosaar (14.08.1908 Tallinn – 11.10.1941 Kirov, endine Vjatka – maha lastud). Voitki kohta puuduvad andmed. Kriki raamat nimetab aga peategelaseks hoopis Evald Miksonit, kes olevat Pätsilt 1937. aastal isegi „Eesti riigile ja rahvale osutatud teenete tunnustuseks“ saanud Kotkaristi raudristi. Politseiveteran Elmar Karendi meenutab aastal 2000, et Mikson ja Altosaar olid saanud „mingi „hästi tehtud töö“ eest 2500 krooni“.³⁸

Mai Krikk kirjutab siiski oma raamatus vaid seda, et politseiveteran Elmar Karendi meenutas 2000. aastal, mida 1937. aastal rahva seas räägiti – et Artur Sirgu tapsid poliitilise politsei ametnikud Evald Mikson ja Erich Altosaar. Neile olevat selle eest makstud 2500 krooni. Krikk ei kinnita ega lükka ümber seda teavet, vaid märgib: „Mine võta kinni, kas ikka on nii, et kus suitsu, seal tuld...“³⁹

Samas, Evy Laamann Kalbuse teise mälestuseraamatu epiloogis kirjutab Heino Noor, et Artur Sirgu mõrvasid kolm Eesti poliitilise politsei agenti, kellest kaks olid omal ajal tuntud Eesti käsipallisportlased.⁴⁰

Eesti Vabariigi piiriületusregistritest pole õnnestunud leida teavet, et 1937. aasta juulis oleksid ülalmainitud kolm poliitilise politsei ametnikku Eestist lahkunud. Küll sõitis 1937. aastal Valga piiripunkti kaudu mitmel korral Eestist Lätisse ja Lätist Eestisse Villem Saarsen.⁴¹ Saarseni liikumistes pole iseenesest midagi imelikku, sest ta oli tollal Lätis ja Leedus sõjaväeatašee.

Ülalnimetatud kolm isikut võidi Eesti piiril ka registrisse märkimata jätta. Ent kui nende passides olid Luksemburgi templid, pidid nad sama passiga ka Luksemburgi piiri ületama. Luksemburgi Rahvusarhiivist vastati aga 2015. aasta jaanuaris järelepärimisele, et pole teavet Evald Miksoni, Erich Altosaare, Valter-Eduard Rõigase ega Villem Saarseni Luksemburgi sisenemise kohta.

2015. aasta juunis toimus siinkirjutaja ja Birgit Kibali uurimisreis Luksemburgi Rahvusarhiivi. Luksemburgi Rahvusarhiivis selgus, et Artur Sirgu toimik on kadunud. Küsimusele, millal see juhtunud on ning kes toimikut viimati kasutas, vastati arhiivist, et materjalide kasutamise register on küll olemas alates 1970. aastatest, kuid andmeid kasutamise kohta ei väljastata.

³⁷ E. Laamann Kalbus. Eesti vabadussõjaluse hävitamine. Artur Sirgu lugu. Evy Laamann Kalbus, 2010, lk. 50.

³⁸ Samas, lk. 52.

³⁹ M. Krikk. Eesti poliitiline politsei 1920–1940. Olion, 2002, lk. 125.

⁴⁰ H. Noor. Epiloog. – Evy Laamann Kalbus. Eesti vabadussõjaluse hävitamine. Artur Sirgu lugu, lk. 108.

⁴¹ Läbi vaadatud järgmised toimikud (ajavahemikust 01.07.1937–05.08.1937): Sõjavägede Staabi II osakonna nimekirjad piiripunktide kaudu sisse- ja väljasõitnud isikute kohta 1.03.1937–30.08.1938. RA, ERA.495.11.21; Sõjavägede Staabi II osakonna nimekirjad Tallinna, Narva ja Valga piiripunktide kaudu sisse- ja väljasõitnud isikute kohta 2.04.1937–7.03.1938. RA, ERA.495.11.22; Politseitalituse Eestis asunud piiripunktide kaudu üle piiri liikunud isikute nimekirjad 1.01.1936–31.12.1937. RA, ERA.1.1.8156; Politseitalituse Eestis asunud piiripunktide kaudu üle piiri liikunud isikute nimekirjad 20.01.1937–28.12.1937; Politseitalituse Eestis asunud piiripunktide kaudu sissesõitnud isikute nimekirjad 4.01.1937–4.01.1938. RA, ERA.1.1.8162; Politseitalituse Eestis asunud piiripunktide kaudu väljasõitnud isikute nimekirjad 4.01.1937–4.01.1938. ERA.1.1.8163.

Kokkuvõtteks

Peatugem kõigepealt suitsiidiversioonil ja mööngem, et väga loogiline see ei ole. Vastupidi, loogika kinnitab, et pereisa, kes Artur Sirk oli, ei lahku kergelt elust, ning ohvitser ei teeks suitsiidi sellisel kombel – aknast välja hüpates. Arvatavalt olid Wengleri pansionaadi omanik ja tema pere tõesti huvitatud, et mõrvakahtlus ei jääks nende hotelliäri varjutama. Kindlasti oli suitsiid ka Luksemburgi politseile kõige sobivam variant, mida tõendab ka politsei ettekande väide, et Sirk oli teadvuseloleku hetkel väljendanud, et ta on elust tüdinenud, mida aga doktor Specki ütlus ei kinnita. Nii ei kinnita Luksemburgi politsei pealiskaudsed uurimistulemused ja arstide ütlused Luksemburgis suitsiidiversiooni, ent ei lükka ka ümber.

Ka Villem Saarseni käik Luksemburgi 1960. aastal ei kinnita suitsiidiversiooni. Pigem mõjub tema kirjutis vastupidiselt. William Tomingas tõestab veenvalt dokumentidele tuginedes, et Johan Wengleri hotell oli 1960. aastaks hävinud. On raske uskuda, et Saarsen seda ei teadnud, kui ta tõesti hotelli omaniku tütardega kõneles, nagu ta väitis. Saarseni artiklist jääb mulje, et ta leidis Wengleri tütreid mitte Luxembourgis linnast, kus nad elasid, vaid Echternachist, kus nad enam ei elanud. Luksemburgi välisministeeriumi kiri, mis Saarsenile ilmselgelt tema palvel saadeti, ei tõesta midagi. Saarseni kirjeldusest ei selgu, kas ta käis ka Luksemburgi Rahvusarhiivis, et Sirgu toimikut vaadata.

Ka hilisemad püüded Sirgu hukkamise asjaolusid selgitada ei kinnita suitsiidiversiooni. Näiteks Artur Sirgu toimiku kadumine Luksemburgi arhiivist, sest sellistest kohtadest kaovad toimikud üliharva. Pigem pakub toimiku kadumine alust uuteks kahtlusteks. Kahtlusi äratavad ka Sirgu mälestuste käsikirja kadumine.

Teisalt ei paku senised teadmised veenvat tuge ka mõrvaversioonile. Päts oli ratsionaalne poliitik, kellel polnud 1937. aastal enam põhjust Sirku hävitada.

Oskar Rütli kirjeldab oma ülaltoodud tekstis küll vastavat episoodi loogiliselt, ent Sirgu hukkamise põhjuste selgitamisele tema kiri siiski lähemale ei vii. Tema kirjas on palju eksemusi muude allikate alusel kindlalt tuvastatud faktide vastu. Aga mis põhiline – Rütli ei avalda, kuidas ta sai mõrvaepisoodi nii täpselt teada. Seda informatsiooni võisid teada ainult mõrva korraldajad ja mõrvar ise.

Mõrvaversiooni analüüsid on aga selge, et selle detailid – seejuures omavahel erinevad – hakkasid vormuma hiljem, mitte kohe pärast Arnoveri, Syväri ja Säilä ning Lehtmetsa Luksemburgis-käiku. Sellest, et Sirk olevat Luksemburgis kohanud eestlasi, rääkis Lehtmets 1954. aastal, Syväri aga kirjutas alles 1957. aastal. On arusaamatu, miks pidi Lehtmets kuni 1954. aastani sellest vaikima ja miks Syväri ei rääkinud sellest juba 1937. aastal. Kindlasti ei anna see mõrvaversioonile usutavust juurde.

Konkreetsemaks muutus mõrvaversioon 1959. aastal Rimmelga tõstatatuna. Rimmelgas toimetas Rütli mälestuste käsikirja ja oli väga tõenäoliselt lugenud ka Rütli ülaltoodud kirja. Rimmelgalt pärineb esmateade, et mõrvareiks olid kolm poliitilise politsei assistenti.

Kuni 1987. aastani uut teavet ei ilmunud. Küll aga edastas mõrvaversioone analüüsinud William Tomingas vahepeal oma mälestustes olulise teabe, et Jüri Rimmelgas on talle öelnud mõrvaga seotud kahe poliitilise politsei assistendi nimed, ning kontekst jätab mulje, et Rimmelgale ja teistele on seda Saksamaal pärast sõda rääkinud endine poliitilise politsei assistent Herman Madisson (Põldvere).

1987. aastal ilmunud mõrvaversiooni toetavas kogumikus „50 aastat“ väidab Heinhold Okas Syväri ja Lehtmetsale toetudes, et õnnetusepäeva-eelsel õhtul kohtas Sirk linnas eestlasi ja oli ärevuses. Kuid see, kuidas hotelliomaniku tütar väidetavasti kirjeldas Sirku pärast kukkumist, ei klapi ühegi teise kirjeldusega ega ole kuigivõrd usutav. Samas kogumikus toob Mengel esmakordselt välja ka kolme väidetava mõrvari nimed. Mengel vihjab, et informatsioon pärineb Eesti poliitilisest politseist, ja kinnitab, et on kindlaks tehtud – Rõigas

oli sellel ajal Luksemburgis. Samas kogumikus kinnitab Rimmelgas, et ta on rääkinud ühe Rootsi pääsenud poliitilise politsei assistendiga, kes on pidanud võimalikuks Sirgu tapmist poliitilise politsei poolt. Kuid samas pakub Rimmelgas uue mõrvaversiooni: Sirk ei saanudki kukkudes vigastada, vaid teda rünnati toas, ning hiljem visati ohver hoovi.

Laamann Kalbus väidab 1993. aastal avaldatud mälestusteraamatus, et tema isal õnnestus Saksa okupatsiooni ajal näha Eesti Vabariigi välisministeeriumi dokumente ning ta leidis sealt meeste nimed, kellele vahetult enne Sirgu surma oli antud välja välispass Luksemburgi, ning teatab, et Sirgu mõrva taga oli Konstantin Päts. Oma 2010. aastal avaldatud mälestuste teises osas oletab Laamann Kalbus, et Sirgu mõrvamine toimus hotelliomanike teadmisel ja kaasabil, ning väidab, et ta nägi oma isa kirjutuslaual kolme Luksemburgi sõiduks välja antud välispassi. Ta ise mäletavat ühte nime – Rõigas –, kuid aatekaaslastelt saanud ta kõigi kolme nimed. Laamann Kalbus viitab Mai Kriki raamatule, ent Krikk kahtleb mõrvaversioonis.

Seega võiks oletada, et mõrvaversioon, mida Sirgu sõbrad Soomes nii ehk nii pooldasid, arvestades ka Sirgu abikaasa tundeid, kellele tema mehe suitsiid oleks olnud psühholoogiliselt kõige rängem löök, sai tuge Herman Madissonilt (Pöldverelt), kes rääkis sellest Rüttille, kellest sai omakorda inspiratsiooni Rimmelgas. Geislingeni põgenikelaager, kus asus Madisson, ja Haunstetteni põgenikelaager, kus asus Rütli, paiknesid teineteisest sadakonna kilomeetri kaugusel ning on loogiline, et nende laagrite asukad suhtlesid omavahel. Kes oli too väidetav Rootsi pääsenud poliitilise politsei assistent, kellest kirjutab Rimmelgas, pole teada. Võimalik, et Rimmelgas lihtsalt eksib ning jutt pole Rootsi, vaid Saksamaale põgenenud poliitilise politsei assistendist, s. t. Madissonist.

Kuid isegi juhul, kui Madisson seda rääkis, pole see siiski mõrva tõestuseks. Pole ka välistatud, et Rimmelgas mõtles oma versiooni ja nimed ise välja. Võib olla, et kogumikus „50 aastat“ esitas Hamillkar Mengel just Rimmelgale toetudes kolme väidetava mõrvari nimed, ent pole välistatud, et Mengel mõtles nad ise välja. Igatahes näib, et Evy Laamann Kalbus oma mälestustes lihtsalt kordab Mengeli esitatud nimesid. See, et 1937. aasta Luksemburgi templitega välispassid jõudsid imekombel Paul Laamanni kätte 1943. või 1944. aastal, pole küll kuigivõrd usutav, aga tõsi – ka mitte kindlalt välistatud.

Ent lisaks võib kõne alla tulla ka kolmas versioon, mille tõstatab Rein Marandi: kukumine paanilisel põgenemiskatsel. Marandi toob teateid Sirgu varasematest aknast alla hüppamistest ja leiab, et see võis olla tema omapärane põgenemismuster, mis oli tal alateadvuses ja võis uuesti aktiveeruda pärast seda, kui paanikaks oli mingi põhjus – ettekujutatud või tegelik.⁴²

Marandi esitatud teated Sirgu omapärasest põgenemismustrist pärinevad tema surmajärgsest ajast ning pole seetõttu väga usaldusväärsed. Ent Nõukogude saadik Eestis Aleksei Ustinov kirjutas oma ülemusele juba 1935. aasta alguses Päevalehe toimetajalt Harald Tammerilt pärinevast teabest, et Sirk kannatab jälitusmaania all ja on füüsiliselt halvast seisus.⁴³ 1937. aastal võis Sirk olla rusutud sündmuste pärast Eestis, vaevatud seljavaludest ning tunda end jälitatuna. Pealegi ei tea me, missuguseid ravimeid ta tarvitas. 1930. aastatel olid antidepressantide või valuvaigistitena kergesti kättesaadavad ka kanged narkootilised ained. Kui tal tõesti oli jälitusmaania, siis on palju põhjusi, miks see 1937. aastal võimendus; seega võib olla tõesti loogiline, et ta kujuteldavate vaenlaste eest põgenes ise aknast alla hüppas. Ent ka kolmas versioon on hüpoteetiline ja seniste teadmiste valguses pole alust pidada seda veenvamaks kui kahte esimest.

⁴² R. Marandi. Must-valge lipu all. II, lk. 191–192.

⁴³ Ustinov Stomonjakovile 01.03.1935. AVPRF (Vene Föderatsiooni Välispoliitika Arhiiv) 0154-28-40-6, 28.